

Eesti Keele Instituut

Pohiranna murdekeelest

Mari-Liis Kalvik

Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf, teadur

Juttu tuleb:

- sissejuhatus
- Kuusalu murrak ja pohiranna
- iseloomulikke jooni ja sõnavara
- sõnavara päritolust (S. Björklöf)
- Kuusalu murdekogudest
- K. Lilheina salvestus

Murre ja murrak

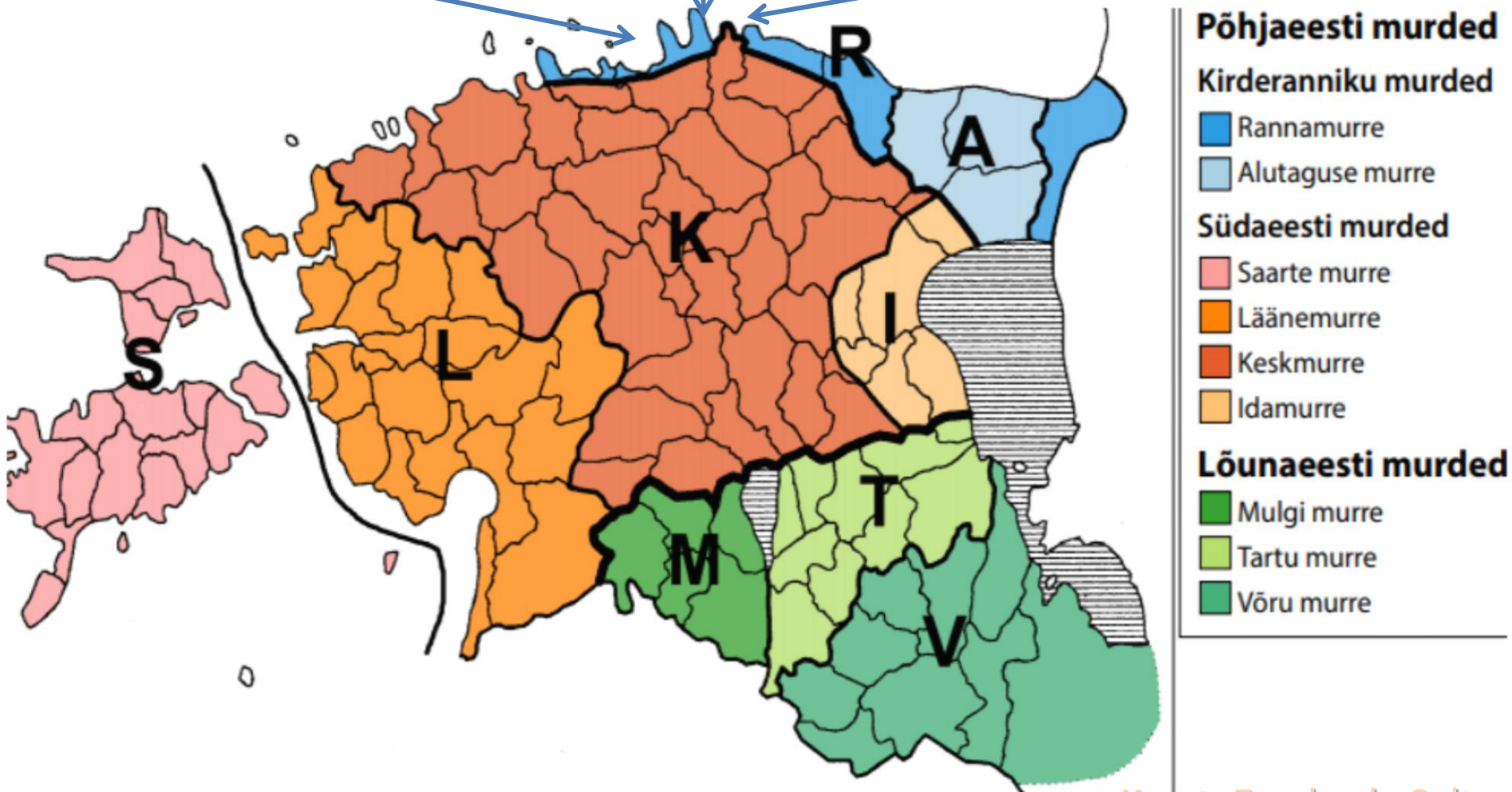
Murre ehk dialekt on keele allvariant. Eestis on murre ajalooline, piirkondlik keelekuju, mis erineb kirjakeelest. Murrakud on kinnistunud halduslike jaotuste alusel (kirikukihelkonna ja mõisa piir).

Eesti murded (9) on kujunenud läänemeresoome hõimukeeltest, mida on olnud vähemalt kaks: põhjaeesti ja lõunaeesti. Viru rannikumurret on arvestatud ka kolmandaks peamurdeks nende kõrvale.

soomerootsi

soome

ingeri

Kaart: Emakeele Selts

Kuusalu rannaosa on saanud mõjutusi eeskätt soome murretest, aga ka soomerootsi keelekasutusest

Kuusalu

Kuusalu murraku-
ala murrakuala
jaguneb kaheks:

rannamurre
(Kuu) ja
maamurre
(KuuK)

Rannaosa jaguneb:

KuuLä,
KuuPõ
(KuuKo ja KuuKõ)

Kaart: Murdekiiker

Millest kuuleb rannamurret?

Võrreldes eesti ühiskeelega on kõige iseloomulikum tänapäevani puudevältevaheldus ja palatalisatsioon,

samuti õ asemel hääldatud o, a või e.

Olis ken alu alustaks ja lobu lobedaks, küll mina keskelt kierudaks;

Porsad kondined paadi põhjass, sorgad krobisenneed ja korvad olled tervased.

Veel eripärast

- *kündäjä, niitama; metsä, lukko,*
  - *vokaalharmoonia (ärgijegä, löödänd),*
  - *u-line diftong (kaula, naurab),*
  - *kenḡäd ja lanḡad,*
  - *hr- ja ks-ühendid (ohrad; varekse, tenikse pääv),*
  - *ss- ja ll-lõpud (täiss, tulless, merell, talvell),*
  - *lla- ja llä-liited (istuvalla, külillä),*
  - *vorme: piigada ja isädä; tubaje ja küläje; vanuna ja aegana; pöörded ta anda, nad andavad*
- Mitmuses on *nud*-kesksõnal *ned*-lõpp: *saaned, käüned*

Pohiranna eripärad

Järjekindel **vokaalharmonia**: *köüs, täüs, sügüsüll, leivägä*

Sõna alguses **h**: *huomigull, hiuksed, häigämä*

kane-, mane-, line-liited: *lühükäne, pisukane, alumane, keskmäne; leualine, süleline, kaendluline* 'lõua-, süle-, kaenlatäis'

Käänatakse: [neist] **kalujest** või **kalust**, [neid] **haigei, lamba(i)**, [selle] **armeduma**

Pööratakse: **ärä(m)me süö**

Määrsõnakasutus: **jouluna, päivän** 'jõulu ajal, päeva ajal, päevas'; **eksuksiss** 'eksinud', **kubuksiss** 'paksult riides'; **iemäss** 'eemal või eemale'

Soomepärasuse põhjused

- *otsene ja pidev kontakt – üle lahe asjaajamine, rändpüügil käik, kaubavedu ja -vahetus, sõprus- ja peresidemed (13. sajandist II maailmasõjani)*
- *rannaelu oli suunatud merele (vähem kontakte eesti maamurretega kui soome murretega)*
  - *teise riiki elama asumine (alates 16. sajandist)*
- *rannamurre on kunagi kokku kuulunud mõne Soome hõimukeelega, mille tõestuseks paljud vanad ühisjooned mõlemas, mis ei saa kõik olla laenatud*
 rannamurre võib olla siirdemurre soome ja eesti murrete vahel

Rannamurret enim
mõjutanud Soome
murded:
Häme,
Kymenlaakso,
Karjala ja Ingeri,
lisaks soomerootsi
alade keelekasutus

Kuusalu sõnad: soome laenud ja eesti-soome ühissõnad (1)

ahker 'agar, tragi, töökas / ahkera' `

Ninda `ahker (tugev) tuul kohe, et ei tie himu merele `mennägi

hingal(u) 'latter / hinkalo, parsi' Tie `laudas `hingalud `kerda

juhlad 'pühad/juhlat' kui on `juhlad, siis `olgu `oit

kabin 'ese / kapine, esine' kasi oma kabinuiega

kolistund 'kondine, kõhn / luisseva, laiha' küll se mies on
`kolistunne `näügä

kuuluvis 'kuuldaval; lähikonnas / kuuluvissa; lähettyvillä' [ei]
ole old peris `rahva `hulgas `kuuluviski

(2)

kühnämä 'aega viitma, kohmitsema, pusima / kuhnailla, kuhnia' *Ega `valges old `aiga nii `palju tuas `kühnädä, eks oli `väljäs ka midägi `toimidust*

leebutama 'lehvitama / liehuttaa, lieputtaa, heiluttaa' *tuul `toisina `liebuta `verku vabetel vai `riide `nüöril*

lillumä 'vee pinnal hõljuma / lillua, kellua' *Muist pudeli jäid meresse `lillumä, ei vajuned ära*

tabani|päev 'teine jõulupüha / tapaninpäivä'

toivuma 'soovima, sõnuma / toivoa paha, kirotä'

vast|rand 'meretuul/merituuli' *Mes siin vahite rias jusku vareksed vastrannal*

Teistest keeltest

- soomerootsi: **leete | pael** 'kalavõrgu pullu pael' < soomerootsi *flet* + eesti *pael*
- rootsi: **rüüspiik** (rüspik) 'laev' soome ryyspiikki < *rospik riek* 'jääpragu' < *råk*
- saksa: **klitsud** 'uisud' ~ litsud < saksa *Schlittschuh*
- vene: obajus 'obadus' < vene *обод*

Kuusalu murdekogudest

- Kogu murdeala lõikes on Kuusalust kogutud palju materjali (murdetekste ja sõnavara) ning tehtud heliülesvõtteid. Eraldi seisev on G. Vilbaste murde- ja kohanimesõnastik ning ülevaade Prangli saare keelest ja rahvaluulest.
- „Väikeses murdesõnastikus“ on Kuusalust pärit sõnu kõige rohkem (üle 12 000).

- Helilindistusi on kokku 167 tundi 18 külast, enim Viinistult

Enim salvestatud keelejuhid: Edgar Lilhein (Viinistu), Madleena Sandström (Pärispea), Evald Lindström (Tammistu), Juuli Paalberg (Tapurla)

Kuusalu korrespondendid: Gustav Vilbaste, Õilme Aasmaa, Evald Lindström, Edgar Lilhein, Eduard Leppik, Heldi Kaljurand

Salvestusi on tehtud ka Kuusalu maamurdelises osas: Allika, Kursi, Aru, Sigula ja Kahala külas

ahker

ahker

sg. g. ahkera, p. ahkera, ill. ahkerasse

pl. g. ahkeruige, p. ahkerue

'hakkaja, igale tööle valmis,

teeb teistegi eest, karmas'

isä tööle ahker.

sie ahker teemä ja korjama.

Kuu Tapurka

ahker

ahker

ains. ahkera ahkera

mitm. ahkerad ahkerue

ahkerue

'hakkaja, energiline'

kenel siis onne oli ja ise ka

ahker nises sie ai raha rogu.

küll.

Kuu Viinistu

EL 71

KT 260,5

ahker

ahker

mitm. ahkerad

'tubli'

Ilioni on sepp tööga
oitegi ahker, ega ole
aiga vahetada millaski.

M. S. 978 Kuu Pärnipea

ahker

ahker tuul

'väli tuul'

"ninda ahker tuul kobe,
et ei tie hime merele
mennägi"

KS 0AG8

Kuu Pärnipea
MS, 892.

Jutustab Katta Lilhein

`Nove·mbri kuuss, parajast oli. `Tousimme
`huomigull magamast üless. Ja kaik, oli nii, ilus
`uhke ilm. Igäl _ühel oli miel hüä tänä tuleb,
kena meri _ilm. Ja voib kalu ka, `saada `päiväl.
Ja `läksimmegi siis, `vergud olid korendall, kived
olid all. Ja `läksimme siiss. `Verku lappama `este
`paati, üks `kellu `viie ajal. Se·m \_`pääle et siis
saab `vergud mere `lastud, ja siis `tulnud
vahepääl kuo `süömä. `Läksimme siis
`rannale \_ja, kaik kohat, kajasid `vasta. Kus kes
olit juo mere _pääl `enne, `neie `rääkimine
`kuulus `rannale _ja. Ja `läksimme kaik, `suure,
`miele `hüägä merele.

Allikad

- Mari Must. **Kirderannikumuuire. Häälikuline ja grammatiline ülevaade**. Tallinn, 1987. **Kirderannikumurde tekstid**. Eesti murded V. Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1995.
- Sofia Björklöf. **Viron rantamurteen länsiryhmän sanaston alkuperä suoamlaislainojen valossa**. [Magistritöö]. Helsingin Yliopisto, 2012.
- **Kuusalu rannakeele sõnaraamat**. Eesti Keele Instituut, Juminda Poolsaare Selts. EKSA, 2019. <http://www.eki.ee/dict/kuusalu/>
- A. Saareste. Petit atlas des parlers Estoniens. **Väike Eesti murdeatlas**. Skrifter utgivna av Kungl. G. A. Akademien, 28. Uppsala, 1955.
- **Eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv** (EMSUKA)
- **Väike murdesõnastik** (1982, 1989): <http://www.eki.ee/dict/vms/>
- **Eesti murrete sõnaraamat** (1994-; *a–pari*): <http://www.eki.ee/dict/ems/>
- **Murdekiiker**: <https://www.eki.ee/murded/kiiker/>

*`suomlastel on `itse `murre, mei `ütleme
jaa, aga `Suomes `ütleväd juu*

Kuusalu, „Eesti murrete sõnaraamat“

Aiteh!